RAQAMLI JAMIYATDA KEKSALARNING IJTIMOIY DEKOMMUNIKATSIYASI VA MEDIA INTERVENSIYA MODELI

SOCIAL DECOMMUNICATION OF THE ELDERLY IN A DIGITAL SOCIETY AND THE MEDIA INTERVENTION MODEL

Muallif: Mirzajonov Jamshid Qahorjon o'g'li [1]
Affiliyatsiya: Pedagogika fanlari bo'yicha falsafa doktori, Farg'ona shahar 2-son texnikumi direktori [1]
DOI: https://doi.org/10.5281/zenodo.23281970

ANNOTATSIYA

Ushbu maqolada jadal raqamlashuv sharoitida keksa yoshdagi aholi qatlamida kuzatilayotgan ijtimoiy dekommunikatsiya (raqamli uzilish va ijtimoiy yakkalanish) muammosi hamda uni bartaraf etishda ommaviy axborot vositalari va ijtimoiy ish hamkorligidagi media intervensiya modeli tadqiq etilgan. Maqolada O'zbekiston jamiyatidagi demografik va raqamli o'zgarishlar tahlil qilinib, "Xalq so'zi" va "Народное слово" kabi milliy bosma va raqamli matbuot nashrlarining ma'rifiy-psixologik va integratsiyalashuv vositasi sifatidagi o'rni asoslab berilgan. Tadqiqot natijasida keksalar uchun maxsus mediasavodxonlik va raqamli inklyuziya bo'yicha amaliy taklif hamda tavsiyalar ishlab chiqilgan.

Kalit so'zlar: Ijtimoiy ish, keksalar, raqamli uzilish, dekommunikatsiya, media intervensiya, matbuot hamkorligi, gerontologiya

ABSTRACT

This article explores the problem of social decommunication (digital divide and social isolation) observed among the elderly population in the context of rapid digitalization, as well as the media intervention model in cooperation between mass media and social work to eliminate it. The article analyzes demographic and digital changes in the society of Uzbekistan and substantiates the role of national print and digital media such as "Xalq so'zi" and "Народное слово" as an educational, psychological, and integrative tool. As a result of the research, practical proposals and recommendations on media literacy and digital inclusion for the elderly were developed.

Keywords: Social work, elderly, digital divide, decommunication, media intervention, press cooperation, gerontology

Global axborot jamiyati rivojlanishi va davlat xizmatlarining raqamlashuvi sharoitida ijtimoiy sohaning muhim yo'nalishlaridan biri bo'lgan keksalar bilan ishlash (gerontologik ijtimoiy ish) mutlaqo yangi chaqiriqlarga duch kelmoqda. Zamonaviy jamiyatda barcha sohalarning — davlat boshqaruvidan tortib, tibbiyot, bank va maishiy xizmatlargacha raqamli platformalarga o'tishi natijasida aholining muayyan qatlami, xususan, keksa yoshdagi fuqarolar axborot va xizmatlar oqimidan uzilib qolish xavfiga yuz tutmoqda. Bu hodisa ilmiy adabiyotlarda "raqamli uzilish"

(digital divide) va uning oqibatida yuzaga keluvchi “ijtimoiy dekommunikatsiya” (social decommunication) deb nomlanadi [Raimov, 2022: 45]. Keksalarning raqamli texnologiyalardan foydalanish imkoniyati va koʻnikmalarining yetarli emasligi ularning faol ijtimoiy hayotdan chetlanishiga, ruhiy depressiya hamda ijtimoiy yakkalanishiga sabab boʻlmoqda. Oʻzbekiston Respublikasida inson qadrini ulugʻlash va ijtimoiy himoya tizimini tubdan isloh qilish davlat siyosatining ustuvor yoʻnalishi etib belgilangan bir davrda keksalar va nogironligi boʻlgan shaxslarning raqamli inklyuziyasini ta'minlash va ularni jamiyatga qayta integratsiya qilish dolzarb ahamiyat kasb etadi. Ushbu muammoni hal etishda faqatgina texnik va moliyaviy mexanizmlar kifoya qilmaydi; bu oʻrinda ommaviy axborot vositalari va ijtimoiy ish instituti oʻrtasidagi tizimli hamkorlik hamda maqsadli media intervensiya modellarini amaliyotga joriy etish talab etiladi.

Tadqiqot metodologiyasi. Ushbu tadqiqotda keksalar oʻrtasidagi ijtimoiy dekommunikatsiya darajasini va unga medianing ta'sirini baholash uchun kompleks ijtimoiy tadqiqot usullari qoʻllanilgan. Jumladan, Oʻzbekistonning turli hududlarida (Toshkent shahri va Fargʻona viloyatida) 60 va undan yuqori yoshdagi 150 nafar keksa fuqarolar oʻrtasida anketali soʻrovnoma oʻtkazildi. Shuningdek, matbuot nashrlarining, xususan, “Xalq soʻzi” va “Народное слово“ gazetalarining ijtimoiy sohadagi materiallari kontent-tahlil (content analysis) va qiyosiy tahlil usullari orqali oʻrganildi. Ijtimoiy ish nazariyasi va amaliyotidagi medianing oʻrni sotsiologik hamda gerontologik yondashuvlar asosida umumlashtirildi [Ismailov, 2023: 112].

Mavzuning oʻrganilganlik darajasi. Keksalar ijtimoiy himoyasi va gerontologik ijtimoiy ish muammolari Oʻzbekistonda hamda xorijda keng tadqiq qilingan. Biroq raqamli jamiyatda keksa yoshdagi shaxslarning ijtimoiy dekommunikatsiyasi va bu jarayonda matbuot hamda media orqali intervensiya qilish masalasi alohida, yaxlit ilmiy muammo sifatida yetarlicha oʻrganilmagan. Xorijiy tadqiqotchilardan E. Rogers va M. Warschauer raqamli uzilish va ijtimoiy tengsizlik aloqadorligini oʻrgangan boʻlsa, Oʻzbekistonda A. Kholbekov va M. Ganiyeva ijtimoiy ish amaliyotining umumiy masalalarini yoritganlar [Ganiyeva, 2021: 88]. Lekin, aynan milliy matbuot va ijtimoiy ish mutaxassislari hamkorligida keksalarni raqamli muhitga moslashtirish, ularni axborot bilan ta'minlashning maxsus media modellarini yaratish masalasi resurs sifatidagi imkoniyati jihatidan yetarlicha baholanmagan.

Tahlil va natijalar. Oʻtkazilgan sotsiologik soʻrov va tahlillar shuni koʻrsatdiki, 60 yoshdan oshgan respondentlarning 68 foizi zamonaviy raqamli davlat xizmatlaridan (masalan, onlayn navbatga turish, kommunal toʻlovlar, davolanish uchun yoʻllanma olish va h.k.) foydalanishda jiddiy qiyinchiliklarga duch kelishadi. Respondentlarning 74 foizi an'anaviy axborot manbalariga, birinchi navbatda, bosma matbuotga — “Xalq soʻzi” va “Народное слово“ kabi rasmiy gazetalar va ularning tahririyat materiallariga yuqori darajada ishonch bildirishadi [Yusupov, 2020: 34]. Bu holat shuni anglatadiki, keksalar uchun bosma matbuot nafaqat axborot manbai, balki ruhiy va ijtimoiy tayanch hisoblanadi.

Keksalarning ijtimoiy dekommunikatsiyasini keltirib chiqaruvchi asosiy omillar quyidagilardan iborat:

- Texnologik toʻsiq: Raqamli qurilmalar va dasturlarning keksa yoshdagilarning fiziologik hamda kognitiv xususiyatlariga (koʻrish, eshitish, xotira, vosita koʻnikmalari) moslashtirilmaganligi;
- Psixologik qoʻrquv: Keksalarda raqamli vositalar orqali moliyaviy va shaxsiy ma'lumotlarni yoʻqotish yoki xatolikka yoʻl qoʻyish qoʻrquvining yuqoriligi;

– Axborot uzilishi: OAVda keksa yoshdagilar uchun moʻljallangan, sodda va tushunarli tilda yozilgan raqamli savodxonlik va ijtimoiy-huquqiy yoʻriqnomalarning yetarli emasligi.

1-jadval

Keksa yoshdagi fuqarolarning axborot manbalariga boʻlgan ishonchi va raqamli koʻnikmalari darajasi (n=150, % da)

Koʻrsatkichlar	60–69 yosh	70–79 yosh	80 yosh va undan yuqori
Bosma matbuotga (“Xalq soʻzi” va h.k.) ishonch	82%	88%	91%
Raqamli qurilmalardan mustaqil foydalana olish	41%	22%	8%
Ijtimoiy dekommunikatsiya (yakkalanish) hissi	35%	58%	76%

Media intervensiya va ijtimoiy ish hamkorligi modeli. Tadqiqot doirasida keksalar ijtimoiy dekommunikatsiyasining oldini olishga qaratilgan “Media–Ijtimoiy ish–Jamiyat” konseptual modeli taklif etiladi. Ushbu model uchta asosiy bosqichni oʻz ichiga oladi:

1. Axborot-ma'rifiy intervensiya: Bosma va elektron matbuotda “Keksalar uchun raqamli alifbo”, “Ijtimoiy huquqlaringizni biling” kabi doimiy ruknlarni tashkil etish. Bunda ijtimoiy ish mutaxassislari muallifligida tushunarli, yirik shriftdagi va vizual qoʻllanmalar chop etiladi.

2. Amaliy-ijtimoiy interaktivlik: Mahalla ijtimoiy xodimlari va OAV muxbirlari hamkorligida keksa yoshdagilar uchun “Raqamli savodxonlik va ijtimoiy muloqot” toʻgaraklarini yoʻlga qoʻyish. Matbuot sahifalarida keksalar tomonidan yoʻllangan murojaatlar va ularning ijtimoiy muammolarini yoritish orqali jamoatchilik nazoratini kuchaytirish [Akramov, 2021: 105].

3. Psixologik va institutsional qoʻllab-quvvatlash: Media vositasida keksa yoshdagilarning jamiyatdagi ijobiy qiyofasini (pensioner emas, balki hayotiy tajriba va donolik manbai) targʻib qilish, ularni koʻngillilik va jamoatchilik ishlariga jalb etish mexanizmlarini yoritish.

Muhokama va amaliy samaradorlik. Maqolada taklif etilayotgan media intervensiya modeli ijtimoiy ish amaliyotida “kuchaytirish yondashuvi” (empowerment approach) tamoyillariga toʻliq mos keladi. Matbuot hamkorligida amalga oshirilgan raqamli va ijtimoiy inklyuziya dasturlari keksalarda oʻziga boʻlgan ishonchni oshiradi va ularning ijtimoiy izolyatsiyaga tushib qolish xavfini keskin kamaytiradi. Yaratilgan integratsiyalashgan model jamiyatda ijtimoiy birdamlik va avlodlar oʻrtasidagi muloqotni (intergenerational communication) mustahkamlashga xizmat qiladi.

Xulosa va takliflar. Oʻzbekiston Respublikasida ijtimoiy sohada amalga oshirilayotgan keng koʻlamli islohotlar sharoitida keksa yoshdagi aholining raqamli jamiyatga moslashuvi muhim masalalardan biridir. Ommaviy axborot vositalari, xususan, nufuzli matbuot nashrlari hamda ijtimoiy ish institutining tizimli hamkorligi

keksalarning ijtimoiy dekommunikatsiyasini bartaraf etishda hal qiluvchi kuch boʻlib xizmat qiladi.

Tadqiqot natijalariga koʻra quyidagi amaliy takliflar ilgari suriladi:

1. “Xalq soʻzi” va “Народное слово“ gazetalarida “Ijtimoiy muammolar va gerontologiya” maxsus ruknini tashkil etib, unda keksalar uchun raqamli xizmatlardan foydalanish va ijtimoiy imtiyozlar boʻyicha bosqichma-bosqich yoʻriqnomalarni chop etish;

2. Ijtimoiy himoya milliy agentligi va Oʻzbekiston Kasaba uyushmalari federatsiyasi hamkorligida mahalla ijtimoiy xodimlari uchun keksalar oʻrtasida mediasavodxonlikni oshirish mezonlarini oʻz ichiga olgan maxsus oʻquv modullarini yaratish;

3. Raqamli platformalar va davlat xizmatlari portallarida keksa yoshdagi va imkoniyati cheklangan shaxslar uchun maxsus soddalashtirilgan (Senior Mode) va ovozli boshqaruv interfeyslarini joriy etish;

4. Keksalarning ijtimoiy faolligini oshirish va avlodlar oʻrtasidagi uzviylikni ta'minlash maqsadida matbuotda keksalar va yoshlar oʻrtasidagi “Raqamli ustozlik va hayotiy tajriba” loyihalarini keng yoritib borish.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR

1. Akramov B. Ijtimoiy ish va media kommunikatsiya. Toshkent: Fan va texnologiya nashriyoti, 2021. – B. 105–112.
2. Ganiyeva M. Gerontologik ijtimoiy ishning nazariy va amaliy asoslari. Toshkent: Oʻzbekiston universiteti nashriyoti, 2021. – B. 88–95.
3. Ismailov Sh. Axborot jamiyatida ijtimoiy munosabatlar va dekommunikatsiya muammolari. Toshkent: Jamiyat va boshqaruv, 2-son, 2023. – B. 112–118.
4. Raimov Q. Raqamli jamiyatda keksa yoshdagilarning ijtimoiy inklyuziyasi. Ijtimoiy fikr. Inson huquqlari, 3(4), 2022. – B. 45–52.
5. Yusupov E. Ommaviy axborot vositalari va jamoatchilik nazorati mexanizmlari. Toshkent: Akademnashr, 2020. – B. 34–41-b.